Về vấn đề dịch văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ

Bởi:

TS Đào Hồng Thu

Nội dung

Ngày nay, trong những năm đầu của thế kỉ XXI, văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ được đặc biệt chú ý không những về nội dung mà còn về hình thức. Hiện nay, số lượng sách về các vấn đề khoa học kĩ thuật và công nghệ trên toàn thế giới là rất lớn. Ngoài ra, hàng năm con số các bài báo khoa học kĩ thuật và công nghệ đăng trên các tạp chí khoa học có thể tính đến con số vài triệu.

Do sự cần thiết trao đổi thông tin trong quá trình phát triển của mỗi quốc gia ngày càng tăng, trong đó phát triển thông tin về khoa học kĩ thuật và công nghệ đóng vai trò quan trọng hàng đầu, nên dịch văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ trở nên thiết yếu và được nảy sinh như một bộ môn mới. Ngay từ những năm 30 của thế kỉ XX đã có hàng loạt các công trình quan trọng về dịch thuật của M.M.Morozov, Ia.I.Rezker, A.V.Phedorov (Nga) là các cống hiến quan trọng về vấn đề dịch và chứa đựng hàng loạt ý tưởng có liên quan tới dịch văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ. Ngoài ra, lí thuyết dịch các cặp ngôn ngữ cụ thể cũng được Gi.Vine và Gi.Darbelne đề cập đến khi so sánh đối chiếu tiếng Pháp sang tiếng Đức.

Trong quá trình giảng dạy và nghiên cứu ngôn ngữ trong môi trường kĩ thuật, chúng tôi nhận thấy rằng việc xây dựng bộ môn "Dịch văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ" dựa trên cơ sở các qui luật đang tồn tại giữa các ngôn ngữ được nghiên cứu là cần thiết. Ở đây, vai trò của ngôn ngữ học xã hội là rất to lớn trong việc giải thích không ít trường hợp không có tương đương trong các ngôn ngữ. Đồng thời, không thể giải thích tất cả các vấn đề dịch thuật trực tiếp bằng ngôn ngữ mà cần giải quyết vấn đề trên cơ sở chuyên môn của lĩnh vực khoa học kĩ thuật và công nghệ đang được nghiên cứu. Như vậy, dịch văn bản cần được xét đến từ các quan điểm ngôn ngữ cũng như khoa học kĩ thuật và công nghệ đặc thù, chú trọng hơn đến phương diện ngôn ngữ.

Trong nhiều thế kỉ, tồn tại tranh luận vấn đề về khả năng dịch tương đương từ ngôn ngữ này sang ngôn ngữ khác, A.L.Pumpianski cho rằng dịch tác phẩm văn học nghiêng về nghệ thuật, còn dịch công trình khoa học kĩ thuật nghiêng về khoa học. Do vậy, khi dịch

các văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ cần nắm vững không chỉ ngôn ngữ và chủ đề tương ứng mà cần có cả tư duy khoa học, nắm vững các phạm trù lôgích. Cũng từ đây xuất hiện khả năng diễn đạt các qui luật dịch khoa học kĩ thuật và công nghệ cơ bản, đảm bảo nhiệm vụ chủ yếu của dịch thuật là thông tin rõ ràng và mạch lạc. Về vấn đề cần dịch như thế nào T.Kavori đã nói xác đáng rằng :"Hoàn toàn nhất trí với những ai cho rằng dịch thuật cần có sáng tạo độc lập một cách chân thật, không nhất thiết phải mang dấu vết ngôn ngữ nguyên bản; so sánh nguyên bản và bản dịch, không cần chỉ ra đâu là nguyên bản còn đâu là bản dịch". Ia.Iexker đưa ra hai yêu cầu đối với dịch văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ là: a) dịch cần chính xác, nghĩa là truyền đạt những gì có trong nguyên bản – không hơn không kém; b) dịch cần rõ ràng, mạch lạc – không phụ thuộc vào mức độ rõ ràng của nguyên bản. Người dịch có kinh nghiệm sẽ biểu đạt ý tác giả bằng ngôn ngữ chính xác, ngắn gọn, mạch lạc và có cơ sở lôgích tối đa.

Dịch văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ là lao động phức tạp, tinh tế, sáng tạo, là kết quả làm việc liên tục trong lĩnh vực ngôn ngữ và chuyên ngành cụ thể. Thực tế chỉ ra rằng để dịch được ngôn ngữ khoa học kĩ thuật và công nghệ không cần thiết phải có kiến thức sâu về tất cả các lĩnh vực khoa học kĩ thuật và công nghệ. Để có được những bản dịch tốt, cần nắm vững ngôn ngữ khoa học kĩ thuật và công nghệ, thông thạo các qui luật của nó.

Phân tích đã chỉ ra rằng tất cả các ngôn ngữ văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ đều có đặc trưng về từ vựng, ngữ pháp và ngữ pháp lôgích như nhau (trừ văn bản khoa học phổ biến) và sự khác nhau của chúng chỉ là thuật ngữ chuyên ngành. Các nhà ngôn ngữ đã nghiên cứu phương pháp dịch văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ. A.L.Pumpjanski gọi phương pháp này là phương pháp song ngữ và trực tiếp sử dụng khái niệm này khi đưa ra thuật ngữ mới. Theo ông, dịch văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ được đặt cơ sở như hoạt động lời nói song ngữ, trong quá trình hoạt động này nội dung về khoa học kĩ thuật và công nghệ được truyền đạt từ ngôn ngữ này sang ngôn ngữ khác nhờ các phương tiện ngôn ngữ và phi ngôn ngữ.

Qua nghiên cứu chúng tôi thấy rằng dịch có chất lượng phụ thuộc không những vào việc hiểu đúng nghĩa của thuật ngữ, mà còn vào khả năng phân tích văn bản của người dịch. Nghiên cứu song ngữ văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ cho thấy rằng dịch nghĩa văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ đạt hiệu quả nhất phụ thuộc vào việc hiểu đúng vỏ ngôn ngữ của thuật ngữ chuyên ngành.

Khác với các từ vị khác, thuật ngữ là vật mang thông tin lớn, khi không hiểu đúng nghĩa của vỏ ngôn ngữ của nó, thông tin lớn dễ dàng biến thành thông tin sai lệch khủng khiếp. Về hình thức, thuật ngữ trùng với nhiều đơn vị từ vựng của ngôn ngữ toàn dân. Thành phần từ vựng trong văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ thực hiện các chức năng của mình và thể hiện các qui luật đặc thù. Giữa các thuật ngữ khoa học kĩ thuật và công nghệ và ngôn ngữ toàn dân tồn tại mối liên kết chặt chẽ nhất. Ví dụ, các khái niệm phổ biến chung như "điện, nhiệt độ, xăng dầu" và các từ thường được sử dụng như "vitamin,

kháng sinh, pelixelin, vũ trụ, giao thoa" không phải là các thuật ngữ trong ngôn ngữ hội thoại, ở đây điểm khởi đầu mang nghĩa của khoa học kĩ thuật và công nghệ đóng vai trò thứ yếu (phụ thuộc). Mặt khác, các từ thông dụng như "nước, đất, lửa, chất lỏng, lực, đất sét, bạc, áp suất" lại là các thuật ngữ trong ngữ cảnh khoa học và kĩ thuật khi mang ý nghĩa chức năng đầu tiên (cơ bản). Mỗi một từ được dùng làm thuật ngữ đều có sắc thái chuyên ngành đặc trưng của mình.

Vấn đề tranh luận nổi cộm là vấn đề tương quan giữa thuật ngữ và hệ thống thuật ngữ. Ở phương diện ngôn ngữ, vấn đề này cũng là hợp lí nếu chú ý đến các phạm trù đa nghĩa và đơn nghĩa của các đơn vị ngôn ngữ. Trong thuật ngữ, chúng ta biểu thị chính xác, tập trung và tiết kiệm tối đa các khái niệm chung và riêng gắn liền với hoạt động khoa học kĩ thuật và công nghệ của con người. Yêu cầu chủ yếu đối với thuật ngữ là nghĩa đơn của nó. Theo A.L.Pụmpanski, trên phương diện thuật ngữ chung thì yêu cầu này được đáp ứng bằng hai phương pháp và phân biệt hai phạm trù thuật ngữ là hợp lí : 1) thuật ngữ khoa học kĩ thuật và công nghệ phổ biến và 2) thuật ngữ chuyên ngành.

Thuật ngữ khoa học kĩ thuật và công nghệ phổ biến biểu thị khái niệm chung về khoa học kĩ thuật và công nghệ hoặc là của tất cả các lĩnh vực, hoặc là của một lĩnh vực, hoặc là của một chuyên ngành hoặc chuyên ngành hẹp của khoa học kĩ thuật và công nghệ ở giai đoạn phát triển nhất định của chúng. Từ vựng khoa học kĩ thuật và công nghệ phổ biến là tập hợp các thuật ngữ được biểu thị bằng từ và cụm từ, phần lớn các từ và cụm từ ở phương diện ngôn ngữ đại cương là đa nghĩa và đa chức năng. Tương quan giữa số lượng thuật ngữ và từ vựng khoa học kĩ thuật và công nghệ phổ biến trước hết phụ thuộc vào thể loại văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ. Thuật ngữ có ưu thế hơn trong thể loại tài liệu kĩ thuật: trong các bảng liệt kê, cataloge v.v., từ vựng khoa học kĩ thuật và công nghệ phổ biến thường có mặt trong các thể loại bài báo hoặc sách chuyên khảo. Nghiên cứu song ngữ về đa nghĩa giữa các ngôn ngữ cho khả năng phân loại từ, các đơn vị ngôn ngữ đa nghĩa của nhóm thuật ngữ từ vựng những nghĩa đảm bảo hiểu đúng tư duy khoa học và công nghệ. Các nghĩa này còn ít được nghiên cứu. Nguyên nhân là do việc dạy ngôn ngữ kĩ thuật chưa được hoặc ít được chú ý. Điều này cần được quan tâm một cách thích đáng trong quá trình dạy ngoại ngữ do tầm quan trọng của ngôn ngữ nước ngoài trong việc tiếp nhận kiến thức chuyên ngành một cách chính xác và đầy đủ nhất. Ví dụ, trong văn bản tiếng Anh khoa học kĩ thuật và công nghệ có sử dụng rộng rãi đồng âm của mạo từ ở nghĩa đầu tiên (the = này, a = một), điều này không hoàn toàn đã đặc trưng cho phong cách hội thoại và trong quá trình dạy và học nó không được tính đến. Chúng ta hãy xét ví dụ sau: The proportion in which the four possible products are formed presents a very complicated problem. Câu này nếu dịch là "Tỉ lệ tạo thành bốn sản phẩm có thể có là vấn đề rất phức tạp." sẽ là thiếu nghĩa so với câu đúng là "Tỉ lệ tạo thành cả bốn sản phẩm có thể có là một vấn đề rất phức tạp."

Thông thường, các từ khoa học kĩ thuật và công nghệ phổ biến có nguồn gốc nước ngoài được ưa thích sử dụng do dễ phân biệt tư duy khoa học kĩ thuật và công nghệ một cách chính xác. Ví dụ, trong tiếng Anh thay cho động từ to say thường sử dụng các động từ

to assert, to state, to declare, thay cho to clean là to purify. Có ít thuật ngữ khoa học kĩ thuật và công nghệ phổ biến tương ứng với số lượng hạn chế của các khái niệm khoa học và công nghệ. Các thuật ngữ này, về nguyên tắc, được sinh ra và mất đi trong lòng ngôn ngữ toàn dân. Căn cứ vào nguồn gốc thì chúng có nhiều nghĩa và không tuân thủ qui định nào.

Thuật ngữ chuyên ngành biểu thị khái niệm từng phần của khoa học kĩ thuật và công nghệ. Chúng thường là đơn vị ngôn ngữ toàn dân một nghĩa của ngôn ngữ có quan hệ với nó ở giai đoạn phát triển nhất định của chúng. Thuật ngữ chuyên ngành tồn tại với số lượng rất lớn, tương ứng với số lượng không hạn chế các đối tượng hoạt động khoa học kĩ thuật và công nghệ của con người. Các thuật ngữ này xuất hiện một cách tự phát trong lòng ngôn ngữ toàn dân (so sánh: búa - búa thủy lực; chuột - chuột máy tính; trống - trống mực máy in), cũng như một cách có ý thức bằng cách vay mượn từ các ngôn ngữ khác, theo qui định và trật tự hệ thống, được thể hiện đặc biệt rõ ràng trong các khoa học như khoa học hóa học, môi trường, chế tạo máy. Thuật ngữ chuyên ngành làm phong phú một cách đáng kể ngôn ngữ toàn dân. Theo quan sát, hiện nay, trong các ngôn ngữ phát triển có khoảng 85% đến 90% từ vựng là thuật ngữ khoa học kĩ thuật và công nghệ. Tuy nhiên, trong mỗi ngành hẹp của khoa học kĩ thuật và công nghệ thì số lượng thuật ngữ chuyên ngành là rất hạn chế, hơn nữa chúng rất thường được nhắc lại. Đối với ngành hẹp, số lượng thuật ngữ rất ít. Theo quan sát trong nghiên cứu của chúng tôi, số lượng này không vượt quá 300 đơn vị. Với sự phát triển của khoa học kĩ thuật và công nghệ, thuật ngữ chuyên ngành đơn nghĩa có thể có nghĩa bổ sung và trở thành thuật ngữ khoa học kĩ thuật và công nghệ phổ biến đa nghĩa, còn thuật ngữ đa nghĩa có thể làm mất nghĩa của mình và trở thành thuật ngữ đơn nghĩa.

Cấu trúc ngữ pháp trong văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ về mặt hình thức trùng với cấu trúc ngôn ngữ toàn dân. Đặc trưng cho văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ là câu tương đối dài, sử dụng số lượng lớn các định nghĩa, bởi vì nhiệm vụ của văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ là mô tả và giải thích các dữ kiện nhất định một cách có thể chính xác nhất. Vì vậy, trong văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ chiếm ưu thế là danh từ, tính từ và động từ vô nhân xưng. Trong ngôn ngữ khoa học kĩ thuật và công nghệ có sự biểu đạt hình ảnh trực quan nhưng chúng ở dạng sơ đồ bản vẽ và mẫu, đồng thời có đặc trưng lôgích biểu thị.

Cú pháp văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ phân biệt bởi sự bão hòa về cấu trúc: gần một nửa tất cả các câu (thông báo) được định hướng đối với các dữ kiện cụ thể cần được mô tả và giải thích. Chiếm ưu thế là các câu có cấu trúc bị động. Trong văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ thường sử dụng các cấu trúc vô nhân xưng không xác định và vô nhân xưng với nghĩa đánh giá, nhận định: đã quyết định, được thừa nhận một cách hợp lí, cần chú ý, cần thiết, quan trọng là v.v.

Sự biểu đạt nội dung văn bản một cách lôgích và sự thiếu ngữ điệu hình thành nghĩa tích cực trong văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ, làm giảm đáng kể mức độ phân tán

giữa cấu trúc ngữ pháp câu và cấu trúc lôgích của nó. Sự hiện diện của phân đoạn câu ngữ pháp - lôgích trong văn bản khoa học kĩ thuật và công nghệ đã được chứng minh trên cơ sở ngữ liệu song ngữ, khẳng định tính tổng hợp của tư duy khoa học và công nghệ, cho phép đảm bảo tính đồng nhất thông tin và dịch có chất lượng từ ngôn ngữ này sang ngôn ngữ khác. Rõ ràng rằng tất cả các thành phần câu về mặt thông tin là đa nghĩa và mang hoặc là thông tin chủ yếu, hoặc là thông tin phụ và đều phụ thuộc vào cấu trúc của câu.